

بررسی کتیبه‌های تاریخی مجموعه نظنز

و مسجد جامع نائین

نوشته: عبدالله قوچانی

همراه با توضیحاتی از باقر شیرازی

خانقاه ریخته و از بین رفته است و تنها جمله (فی سنه س) از تاریخ ساخت روی بنا باقیمانده است که یک عکس از این جملات در مجله آثار ایران موجود است.

آندره گدار در آن مجله دلایلی ارائه کرده است که از میان چهار تاریخ محتمل (۷۰۶، ۷۰۷، ۷۱۶، ۷۱۷ ه.ق.) تاریخ ۷۱۶ یا ۷۱۷ ه.ق را برای ساخت خانقاه در نظر گرفته است این در حالی است که مسجد مقبره شیخ عبدالصمد نطنزی تعمیر و ساخته شده است. سالها بعد تاریخ ساخت خانقاه بازسازی شد و تاریخ ۷۱۶ ه.ق. برای آن در نظر گرفته شد و اکنون در پایان کتیبه سر در خانقاه دیده می‌شود.

با پیدا شدن مدارکی مربوط به زندگی زین الدین خلیفه بن الحسین ماستری بانی مسجد و مقبره و خانقاه شیخ عبدالصمد نطنزی، اکنون مسلم شده است که تاریخ ۷۱۶ ه.ق. برای ساخت خانقاه نمی‌تواند صحیح باشد و تنها یکی از دو تاریخ ۷۰۶ و ۷۰۷ ه.ق. باید زمان ساخت خانقاه باشد و با توجه به تاریخ ساخت مسجد و مقبره که با سال ۷۰۷ ه.ق. است پس خانقاه نیز می‌تواند در سال ۷۰۷ ه.ق. ساخته شده باشد. امیدوار است که تاریخ فعلی

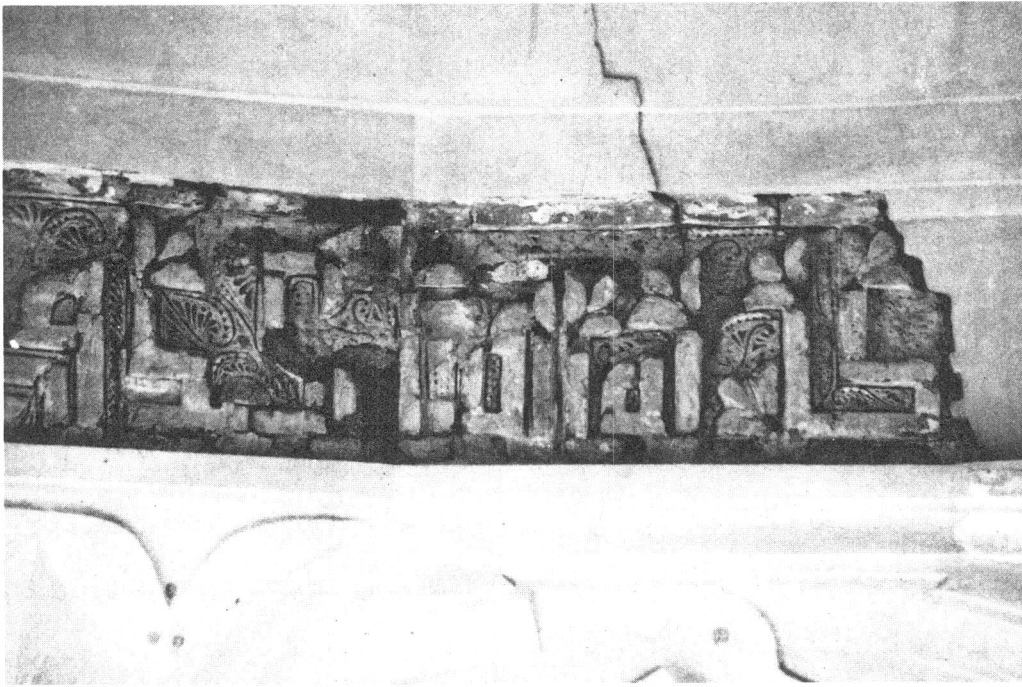
در تاریخ ۶۸/۱۲/۱۳ جهت بررسی کتیبه‌های بناهای تاریخی نطنز و نائین به مدت چهار روز به آن منطقه عزیمت و گزارش ذیل نتیجه آن بررسی است.

الف - مسجد جامع نطنز

مسجد جامع نطنز به امر زین الدین خلیفه بن الحسین ماستری به سال ۷۰۴ بازسازی شد و بناهایی نیز به آن اضافه شده است. اصل بنا به استناد تاریخی که در کتیبه داخل مسجد موجود است به سال ۳۸۹ ه.ق. تصویر ۲ تعلق دارد. قسمت اعظم کتیبه داخل مسجد که شامل ۱۸ سوره آل عمران نیز می‌باشد (شهد الله انه لا اله الا الله و الملائكة ...) ریخته از بین رفته است. و چند جمله مبهم قبل از تاریخ ساخت (تصویر ۱) وجود دارد. که به علت ریختن قسمتهایی از شروع این کتیبه و نیز قسمتی از متن باقیمانده آن باعث نامشخص شدن آن جملات شده است. در واقع پس از بررسی دقیق مشخص می‌شود. باقیمانده سوره اخلاص است به شرح زیر: [ی]کن له کفواً احد

ب - خانقاه شیخ عبدالله نطنزی

در گذشته و بر اثر مرور زمان قسمت اعظم تاریخ ساخت

تصویر ۱

تصویر ۲

روی سردر خانقاه (۷۱۶ ه.ق.) بازسازی شود و به تاریخ ۷۰۷ (سبع و سبعمائه هجریه) تبدیل شود.

مدرکی که به دست آمده درباره زین الدین ماستری و سال مرگ اوست که در روز دهم شوال سال ۷۱۱ ه.ق. شخص مذکور به همراه چهار نفر دیگر که همگی نواب خواجه سعدالدین ساوجی وزیر اولجایتو بوده‌اند و خود سعدالدین ساوجی نیز در نزدیکی بغداد به فرمان سلطان اولجایتو اعدام شدند. خواجه سعدالدین که با خواجه رشیدالدین وزیر دیگر اولجایتو اختلاف شدید داشته است در اثر سوگندی که نواب خود جهت موافقت با هم خورده‌اند و با سعادت رشیدالدین اعدام شد. از میان شش نفر اعدام شده، زین الدین ماستری از همه فقیرتر بود همانطور که از متونی که بعداً به آن اشاره می‌شود و ملاحظه خواهد شد که حتی خود سلطان اولجایتو گفته است که زین ماستری ذریق بغداد بود همه پروریش بی گوشت بود (ذریق: مرغی که فضله خود را می‌خورد و بی گوشت می‌باشد). پس شخصی که در سال ۷۱۱ ه.ق. کشته شده است نمی‌تواند در سال ۷۱۶ ه.ق. یا ۷۱۷ ه.ق. دستور ساختن خانقاه را بدهد.

در زیر متون مربوط به زین الدین ماستری از چند کتاب مختلف مورد اشاره آورده می‌شود.

تاریخ و صاف، ص ۳۰۳

سعدالدین صاحب دیوان به واسطه توطئه نواب خود و سعایت تاج‌الدین مورد غضب سلطان اولجایتو واقع شد و در مقام محول روز دوشنبه دهم شوال سال ۷۱۱ امرای بزرگ او را محاکمه کردند و به فرمان سلطان، خواجه بدرالدین لؤلؤ و قایر بوقا اختاچی و جوجلین او را باکریم و داود و زین الدین ماستری

و شهاب‌الدین مبارکشاه و ناصرالدین یحیی یکی پس از دیگری به قتل آوردند و در عوض پانصد تومان زر که توفیر املاک التزام نموده بود خانه‌های او و نوابش را مصادره کردند و املاک او داخل اینجوگشت.

تاریخ بناکتی، ۶-۴۷۵

... و به روز شنبه نماز شام عاشر شوال سنه احدى عشر و سبعمائه (۷۱۱) خواجه سعدالدین محمد ساوجی را با نواب او شهاب‌الدین مبارکشاه و یحیی پسر جلال طره و زین الدین ماستری و داود شاه در محول بغداد شهید کردند و منصب او به خواجه تاج‌الدین علیشاه جیلان تبریزی مفوض گشت. (محول: منطقه‌ای در یک فرسخی بغداد است)

تاریخ گزیده، ص ۶۰۸

در سنه عشر میان وزیران مخدوم سعید خواجه رشیدالدین و خواجه سعد الدین طاب متهوما مخالفت شد، دوستان خواجه رشید الدین در حضرت سلطان تقبیح صورت احوال خواجه سعدالدین می‌کردند و جرمانت او که مخالف طبع سلطان صادر می‌شد با نظر می‌دادند و سلطان را با او متغیر کردند و او را به گناه سوگندی که نواب او جهت موافقت با هم خورده بودند، در عاشر شوال سنه احدى عشر در محول بغداد با نوابش امیر ناصرالدین یحیی بن جلال الدین یزدی و خواجه زین الدین ماستری و خواجه شهاب‌الدین مبارکشاه و غیر هم شهید کردند و من (مؤلف تاریخ گزیده) در تاریخ قتل او گفته‌ام:

شنبه عشر اول از شوال گشته منصرف

رفته از تاریخ هجری سال ذال و یاء الف

در محول شد بفرمان خداوند جهان

بدر عمر خواجه سعدالدین بکلی منخسف

تاریخ اولجایتو

در کتاب تاریخ اولجایتو بیشتر از هر کتاب دیگر به علل منتهی به اعدام خواجه سعدالدین ساوجی و نوابش بحث شده است که در زیر مطالب آمده در کتاب مذکور نقل می شود.

ص ۱۲۵

از اتفاقات بد در اثنای این حال (اختلاف بین خواجه رشیدالدین و خواجه سعدالدین) روزی میان نواب او مبارکشاه ساوی و زین الدین ماستری وحشتی و گفت و گویی افتاد. مبارکشاه گفته بود که بر تو پانصد تومان مال پادشاه که ربوده ای درست می کنم و او به جواب گفته بود که من نیز بر تو دو بیست تومان درست می کنم که ملتقم زده ای.

بزرگی این مرثیه و تاریخ حالت واقعه او نظم کرده است:

ز گردش فلک بی وفای بد افعال
که باد بر سر گیتی همیشه خاک زوال
چه رفت بر سر صاحب قرآن هفت اقلیم
چراغ و چشم سعادت خدایگان جلال
سر صواحب آفاق سعدالدین
که بود صاحب صاحب قرآن صاحب حال
ز هجرت نبوی سال هفتصد و ده و یک
به روز چار و به شب یازده مه شوال
به حکم ایزد و فرمان شاه اولجایتو
فتاد کوکب سعد سعادتش به وبال

صفحه ۱۲۹

... و اموال و املاک و اسباب . ضیاع عقار ایشان با تصرف گرفتند و نواب و متعلقان ایشان را به عذابهای صعب معذب داشتند و به آسیب سر پنجه و کز و شکنجه و به مقاسات توکیل و مقامات تنکیل مقید و محبوس تا مال بسیار حاصل کردند مگر از کسان زین الدین ماستری که در خانه او جز باد هوا و تار عنکبوت در زوایای بیوت نیافتند. سلطان فرمود گویا زین ماستری ذریق بغداد بود همه پروریش بی گوشت.

ص ۱۳۰

به خواب دید عزیزی وزیر عالم را
خلاصه وزراء سعد دین و دولت و راد
به سال هفتصد و یازده چو گشت شهید
که نور رحمت جاوید بر روانش باد
به روز شنبه گه شام عاشر شوال
به حکم لم یزلی در محول بغداد

صفحه ۸-۱۲۷

... فرمان قضا نفاذ پادشاه جزم شد تا روز سه شنبه دهم شوال سنه احدى عشر و سبعمائه وقت عصر دستور سعدالدین وزیر را به دست دو سه عفریت جلاد و زبانیه دوزخ دادند و مقبوض چنگال چنگال نکال دیوان مثال کرد و حقوق سابق به کلی مفروض تا به تیغی چون قطره آب و شعله آتش و لمعه برق و خیال هوا آن دستور بی نظیر را شهید کردند و بعد از پنج نفر نوکر و مقرب خاصگی او را چون مبارکشاه ساوی و زین الدین ماستری و ناصرالدین یحیی پسر جلال الدین طری و داود شاه نیکو اخلاق کریم الدین را یک یک می آوردند و شهید می کردند چنانکه هیچ یک از حال دیگری خبر نداشتند.

صفحه ۱۲۸

در مرثیه صاحب سعید شهید سعدالدین وزیر ساوجی،

مصاحبش شده نواب او که بود شنید

مدبران ممالک امین و معطی داد

بشیر ملک و سلوک و معین ناصر خلق

یگانه محیی لطف آیت فرشته نهاد

خلیفه وزراء زین دین ماستری

که او ز مادر ایام ذوالمکارم زاد

عطار آیت و معنی ... مبارکشاه

به بوستان حیا در چو سرو بود آزاد

کریم تیغ بلا را تنی سپروش داشت

سپر فکند چو شمشیر دید و سر بنهاد

ج - نسخه های خطی مسجد نطنز

در مسجد نطنز صدها برگ از نسخه های خطی مختلف

وجود دارد که شامل صفحات مختلف از قرآنها متعدد، کتب

مختلف در امور ادبی، دعا و دینی می باشد، متأسفانه همه این

برگها ناقص است و در گذشته در داخل منبر آجری گذاشته شده

بود. از میان آن همه صفحات مختلف یک برگ که دارای

ویژگی خاصی است انتخاب و در این گزارش گنجایده شد. برگ

مذکور صفحه آخر یک کتاب می باشد و در اوایل قرن هشتم

هجری نوشته شده است. ویژگی این برگ نسخه خطی در آن

است که دستخط خود خلیفه بن الحسین بن علی ماستری

تعمیرکننده مسجد و بانی خانقاه شیخ عبدالصمد نطنزی می باشد.

روی دو طرف این برگ در گذشته ها و به مرور زمان و به علت

چسبیده بودن آن با صفحه قبل و بعد از آن نوشته های صفحات

قبل و بعد به صورت وارونه دیده می شود که با چاپ عکسها به

صورت وارونه آن نوشته تا حدی مشخص شد.

یک طرف این برگ (تصویر ۳) صحبت از نسخ خطی

وقفی که از اصل نسخه برداری شده است و توسط ناسخی به نام

علی بن سنجر بن عبدالله الرو...ی نوشته شده است در قسمتی که

نام فامیل این شخص نوشته شده است متأسفانه قسمتی از حروف

آن به مرور زمان پاک شده است و تنها سایه ای از اصل حروف

وارونه در زیر آن کلمه دیده می شود و علت آن تا خوردگی این

برگ در گذشته می باشد و در عکس چاپ وارونه (تصویر ۴)

متن نوشته ها تصویر ۶ چنین است:

من شعبان المعظم ... / سبعمائه معتصماً بالله وحده / هده النسخ

الوقفیه المبارکه مرفوعة عن الاصل / مطابقة موافقة ظهراً و بطناً

لفظاً و معنی / صیغه و فحوی حرره (اضعف) عبادالله تعالی

/ علی بن سنجر بن عبدالله الرو...ی یخظه / حامداً و مصلياً و

مسلماً.

از صفحه قبل از این صفحه که روی این صفحه منعکس

شده (تصویر ۴) تنها کلمه الله در مقابل سطر آخر دیده و

جمله ای شبیه به "این ضعیف" در انتهای صفحه دیده می شود.

روی طرف دیگر این برگ (تصویر ۵) نوشته های زیر آمده

است:

اکنون ... در آمده اکنون در وجه ... / عبدالصمد قدس الله روحه

العزیز نهاد و وقف کرد و از دیوان متوجه ... / این ضعیف

وقف خانقاه است بدان اقرار ... فرمودند تا متصرفان ... مواضع

حوالی نکنند و بعرض رسانید ان شاء الله تعالی / حرره اضعف

عبادالله تعالی خلیفه بن الحسین بن علی الماستری / و الحمدلله

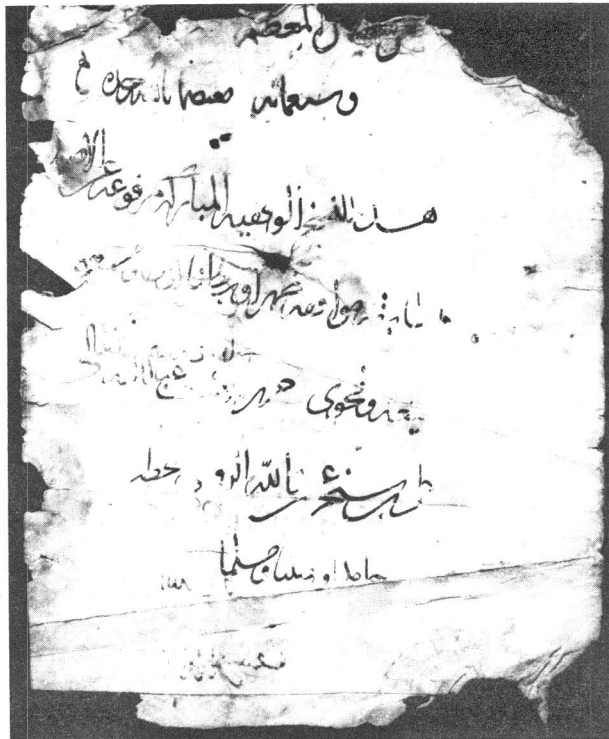
رب العالمین و سلم تسليماً كثيراً.

متن نوشته های صفحه های بعد که روی این صفحه منعکس شده

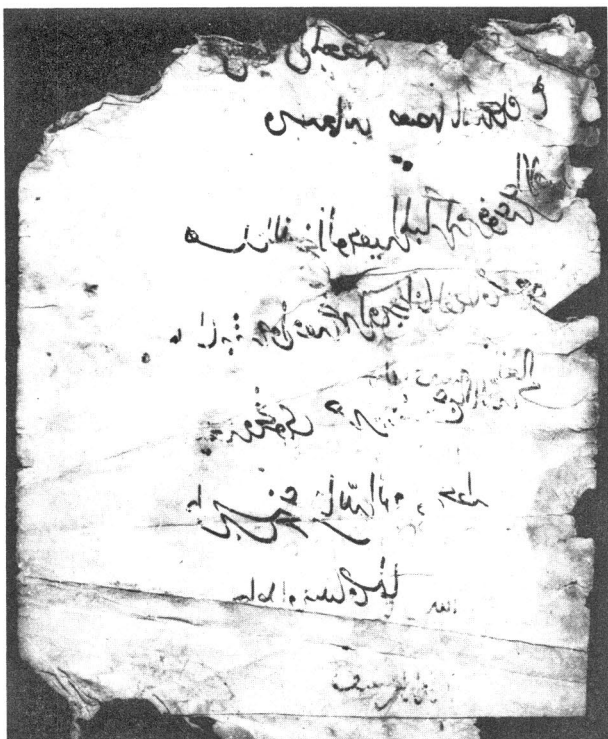
و در گوشه پایین صفحه دیده می شود (تصویر ۶) چنین است:

الاصل ظهراً [و بطناً] / فی ... / العشرین من صفر ختم بالخیر و

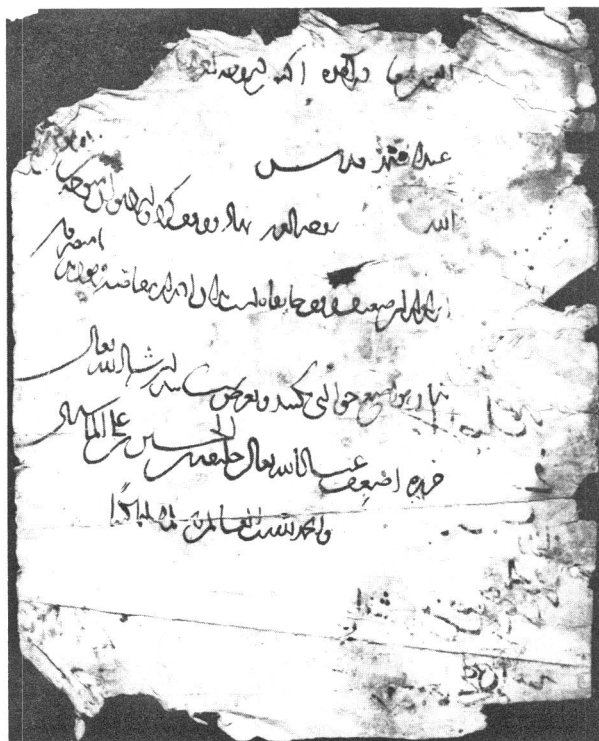
الظفر / ... و سبعمائة ... کتبه.

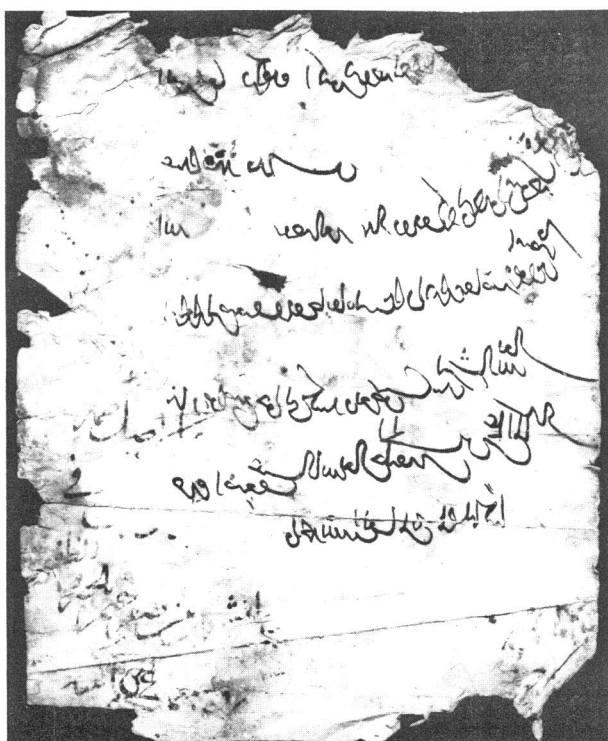
تصوير ٣

تصوير ٤

تصوير ٥

تصوير ٦

در مسجد جامع نائین دو نوع کتیبه وجود دارد که یکی از آن گچبری است و دومی با رنگ روی گچ ترسیم شده است. کتیبه‌هایی که با رنگ ترسیم شده است متعلق به قرن پنجم هجری و به خط کوفی است و کلاً بر روی سردر ورودی مسجد از داخل می‌باشد. این کتیبه‌های در حال پاک شدن است و امید است که به زودی بازسازی شود.

در قسمت سمت چپ ورودی (داخل مسجد) جمله "الجبروت لله" (تصویر ۷) دیده می‌شود و در بالای سردر (تصویر ۸) جمله "لا اله الا الله" محمد رسول الله صلی الله علیه و علی آله ... نوشته شده است. در بالای این جملات کتیبه‌ای دیده می‌شود که احتمال دارد قسمتی از آیه ۴ سوره الفتح باشد و اگر چنین است پس شروع کتیبه باید چند متر از سمت راست شروع شود که ابتدای سوره الفتح است، نشان دهنده آنچه باقیمانده است از این کتیبه و نشان دهنده قسمت‌هایی از همه کتیبه کلمه به کلمه است، متن آیه مذکور که شبیه به نوشته‌های این کتیبه است چنین می‌باشد:

... السموات و الارض و كان الله عليما حكيمًا]

کتیبه‌های دیگر مسجد که گچبری است و در اطراف بالای محراب قرار دارد به قرن چهارم هجری تعلق دارد. در گذشته‌ها گچبری‌های این مسجد با گچبری‌های موجود در سامره مقایسه شده است.^۱ و به آن تاریخ حدود ۳۵۰ ه.ق. داده شده، ولی اکنون نوع خط کوفی آن و انتهای حروف الف و لام آن با خط کوفی موجود در مسجد نطنز (۳۸۹ ه.ق.) مقایسه می‌کنیم و بخصوص کلمه "الله" موجود در مسجد جامع نائین و کلمه "الله" موجود در کتیبه مسجد نطنز و بخصوص فاصله و تزیین میان دو لام کلمه (الله) می‌توان گفت که گچبری‌های مسجد جامع نائین همزمان با مسجد

جامع نطنز است یعنی حدود ۳۸۹ ه.ق. است.

کتیبه‌های گچبری شده مسجد عمدتاً قرآن است بجز در قسمت بالای محراب است (تصویر ۹) که قسمتی از کتیبه در پشت منبر قرار گرفته است. متن این نوشته‌ها چنین است:

لا اله الا الله محمد رسول الله صل الله عليه و علی آله الطيبين الطاهرين الاخير

در سه قسمت دیگر (تصویر ۱۰) آیه ۱۸ سوره التوبه "انما يعمر مساجد الله ... و آیه ۱۳۷ سوره البقره "فسيكفكهم الله و هو السميع العليم" گچبری شده است.

هـ. مسجد سرکوجه نائین

در فاصله کمی از نائین در شهری به نام محمدیه مسجدی کوچک وجود دارد که دارای کتیبه‌های مختلف است. کل کتیبه‌های این مسجد با رنگ روی گچ و با خط کوفی ترسیم شده است که در قسمت ساقه گنبد کوچک آن آیه ۱۸ سوره التوبه "انما يعمر مساجد الله ... ترسیم شده است و در چهار قسمت مسجد نام عشره مبشره به اضافه جمله "بسم الله الرحمن الرحيم" ترسیم شده است که قسمتی از آن از بین رفته است.

در تصاویر ۱۱ و ۱۲ جملات زیر دیده می‌شود:

بسم الله الرحمن الرحيم خير الناس بعد رسول الله

[ابوبکر الصديق ثم عمر بن الخطاب ثم عثمان بن عفان ثم

علي بن ابي طالب ثم طلحة بن عبيدالله ثم الزبير بن

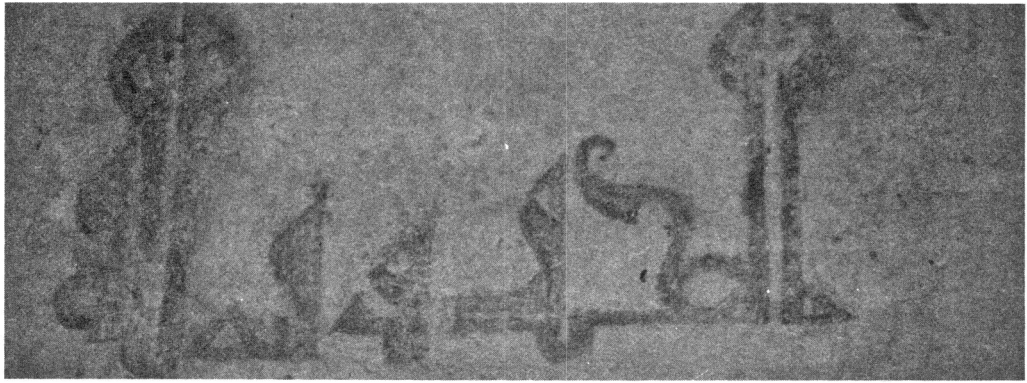
العوام ثم سعد بن ابي وقاص ثم سعيد بن زيد ثم عبدالر

نوشته شده است در ضمن نام کامل عبدالرحمن بن عوف و نام

ابوعبيده بن الجراح به علت نبودن جای کافی در بالا نوشته نشده

است و احتمال دارد بقیه نامها در قسمت بالای محراب آمده

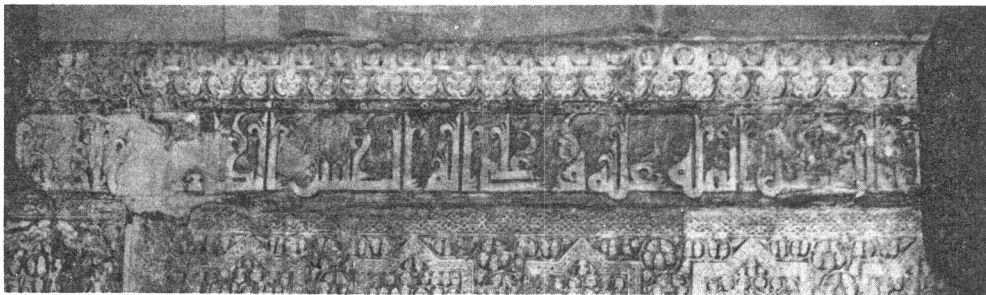
است که آن قسمت دارای نوشته‌های زیادی می‌باشد ولی به

تصویر ۷

تصویر ۸

تصویر ۹

تصویر ۱۰

یادداشت‌هایی درباره چند کتیبه در بناهای تاریخی نائین و نطنز و دو سند ارزشمند یافت شده در مسجد جامع نطنز

باقر شیرازی

برنامه منظم

مطالعه و تعمیرات بناهای تاریخی نطنز - نائین - اردستان و زواره به ویژه مسجد جامع این شهرها عملاً از سال ۱۳۴۸ تا اوائل سال ۱۳۵۸ نگارنده با همکاری استاد غلامرضا فرزانه (معمار و کاوشگر)، مرحوم استاد محمد مصدق‌زاده (کاشی‌کار، طراح و کتیبه‌خوان) و مرحوم استاد علی احمدی، که خداوند روحشان را غریق رحمت فرماید، و نیز گروه مرمت‌گران و هنرمندان منطقه انجام می‌گردید و مطالعات تاریخی باستان‌شناسی و فنی برای انجام مرمت‌های علمی فرصتی فراهم آورد که به یافته‌های بسیار ذی‌قیمتی از این مساجد قرون صدر اسلام بدست می‌آید که بعضاً منتشر گردیده است.^۱ به منظور ادامه تکمیل مطالعات مذکور در اسفند ۱۳۶۸ هیئتی مرکب از: مهندس محمد مهریار، مهندس باقر شیرازی و عبدالله قوچانی از سوی معاونت پژوهشی سازمان میراث فرهنگی کشور به منطقه اعزام گردید.

علت اینکه به مرور زمان رنگ آن در حال پاک شدن است چیزی از آن مشخص نیست.

در قسمت روبروی محراب تاریخ ساخت مسجد و یا ترسیم کتیبه‌ها با رنگ نوشته شده است که در حال پاک شدن است و امیدوار است که بزودی جهت بازسازی و تثبیت این کتیبه و کتیبه‌های بالای محراب مسجد اقدام شود.

تاریخ این کتیبه سال ۴۶۹ ه.ق. است که قبل از تاریخ مذکور جملاقی نوشته شده است و متأسفانه مشخص نیست ولی به هر حال چند عکس از آن ضمیمه این گزارش است.

نوشته‌های تاریخ به شکل زیر خوانده می‌شود:

سنه تسع و ستین و اربعمائه ۴۶۹ ه.ق.

البته به علت پاک شدن رنگ کتیبه و عدم مشخص بودن دقیق نوشته‌های آن احتمال دارد که طرح مذکور صد در صد مطابق با اصل نباشد.

اطلاعات ارزشمندی را که آقای عبدالله قوچانی به عنوان ره‌آورد این سفر به همراه آوردند در این گزارش ملاحظه خواهید فرمود ولی بدو آیدآوری مطلب را در ارتباط با یافته‌ها و اقدامات قبلی به منظور روشن شدن نقطه نظرات آقای عبدالله قوچانی ضروری می‌داند.

الف - مجموعه تاریخی نطنز:

مجموعه تاریخی نطنز در حال حاضر مشتمل بر مسجد جامع نطنز، سر در خانقاه و آرامگاه عارف ربانی قرن هفتم، مناره رفیع و زیبای مجموعه می‌باشد. مسجد جامع نطنز در سال ۷۰۴ بر روی آثار قدیمی‌تر در جوار گنبدی آجری و هشت ضلعی به دستور زین‌الدین خلیفه بن‌الحسین ماستری به صورت مسجد چهار ایوانی و بهره‌گیری استادانه از گنبد آجری موجود به عنوان گنبدخانه مسجد در این محوطه تاریخی و مورد احترام ایجاد گردیده^۲ و به تدریج در جوار آن الحاقات دیگری در زمان خود او و دیگر بانیان به وجود آمد. آقای عبدالله قوچانی در گزارش خود در سه مورد به این مجموعه نگاه دارند.

۱ - کتیبه بسیار مهم تاریخی خط کوفی گنبد آجری

(هشت گوش):

این کتیبه در حین لایه برداری از بدنه زیر گنبد و زیر طوقه آن به سال ۱۳۷۲ توسط مرحوم استاد علی احمدی و استاد مرتضی نصری یافت شد. نیمه از کتیبه‌ای است قرآنی که ابتدا و انتهای آن در نیمه دوم شمالی طوقه باقی مانده است و مشتمل است بر آیه ۱۸ سوره آل عمران و تاریخ احداث بنا که سنه تسع و ثمانین و ثلاثمائة (۳۸۹ هـ)

پیش از ذکر سنه تاریخ احداث بنا چند کلمه نامفهوم باقی مانده است که در آن زمان قرائت نگردید.

مطالعات و کاوشهای سالهای قبل از ۱۳۵۸^۳ چند مطلب مهم را درباره این گنبد روشن ساخت:

- که گنبد مذکور بنایی بوده است مشتمل از مسجد و تا

حدی کوشک مانند که رواقی آن را در سه جبهه جز جبهه جنوبی دور می‌زده است.

- که این بنا قدیمی‌ترین بنای تاریخ‌دار شناخته شده ایران دوره اسلامی است.

- که طرح این بنا در معماری شناخته شده دوره اسلامی ایران ناشناخته است و تازگی دارد و قابل مقایسه است با نمونه‌های قدیم‌تر خود در خارج از ایران نظیر قبة الصلیبیه در سامراء و یا قبة الصخره در بیت المقدس.

- سبک خط کوفی کتیبه تاریخ‌دار این گنبد نمی‌تواند با تحلیلی هنری - تاریخی تعیین کننده محدودۀ زمانی ایجاد سایر بناها و آثار منطقه باشد. در این باره آقای عبدالله قوچانی مقایسه‌ای را با مسجد جامع نائین انجام داده‌اند که جالب توجه است و تا میزان زیادی مؤید تاریخی است که فلوری برای مسجد جامع نائین از طریق مطالعات سنگ‌شناسی تزیینات تعیین کرده است.^۴

ب - تاریخ کتیبه سردر خانقاه شیخ نورالدین عبدالصمد:

بخش انتهایی تاریخ سردر خانقاه مذکور فرو ریخته بود در جریان تکمیل تعمیرات قطار بندیهای گنبد و تزیینات کاشیکاری و آجرکاری آن (توسط مرحوم استاد محمد مصدق‌زاده) تصمیم گرفته شده که بخش فرو ریخته بر اساس استدلال مرحوم آندره گدار مرمت گردد.^۵ ولی تحقیقات بسیار جالب آقای عبدالله قوچانی که در همین گزارش ارائه می‌دهند نظریه آندره گدار را رد کرده و به جای سال ۷۱۶ سال ۷۰۷ را برای سردر پیشنهاد می‌کنند.

ج - نسخه‌های خطی مسجد جامع نطنز:

در جریان بررسی‌ها و کاوشها و تعمیرات زیر گنبد اقدام به برداشتن تیغه آجری منبر ساخته شده آجری معروف به منبر علی شد. با برداشته شدن این تیغه به تعداد زیادی اوراق قرآن، نامه‌ها، اسناد و نسخه‌های خطی مربوط به سالهای متفاوت

برخورد شد. در حین طبقه‌بندی کردن این اسناد به دو برگ نسخه خطی برخورد که یکی از آنها مربوط به صفحه آخر کتاب است مربوط به اوایل قرن هشتم و به خط خلیفه بن الحسین بن علی الماستری بانی مسجد جامع نطنز و برخی از ملحقات آن. این سند و سند خطی دیگر که متصل به همین برگ است با دقت توسط آقای قوچانی خوانده شده است که مطالعه خواهید کرد. این سند تاریخی که از هر حیث حائز اهمیت است به عنوان اثری تاریخی به موزه ملی ایران دوران اسلامی تقدیم خواهد شد.

د- کتیبه‌های خطی مسجد جامع نائین

صرف نظر از کتیبه‌های گچ‌بری که در مقصوره و گنبد روی آن مشاهده می‌شود در جریان لایه برداریها به کتیبه‌های دیگر برخورد شد که مربوط به دوره‌های متفاوت زندگی مسجد است. از جمله کتیبه (- دست نیافتنی تاکنون - جبهه جنوبی مسجد و زیر گچ‌بریها که مربوط به دوره اول ساختمانی مسجد) احتمالاً اواخر قرن دوم هجری است و بر روی لایه‌ای است. این کتیبه که در بخش‌هایی به آن برخورد شده است به علت آسیب فراوانی که دیده است و زیر لایه گچ‌بری است و به پشت گچ‌بری چسبیده است دستیابی آن نیازمند فرصت مناسب و تکنولوژی پیشرفته است.

از دیگر کتیبه‌های یافت شده کتیبه‌هایی است به خط کوفی که آقای عبدالله قوچانی بدان در مقاله خود اشاره دارند. روی بدنه‌های مسجد به ویژه زیر گنبد یادگارهای خطی فراوانی مربوط به دوره‌های مختلف وجود دارد که قرائت آنها به پایان نرسیده است.

ه- کتیبه‌های مسجد سرکوجه محمدیه نائین:

از جمله بناهایی که در سالهای پیش از ۱۳۵۸ مورد مطالعه و مرمت قرار گرفته بنای بسیار ارزشمند و تاریخی مسجد سرکوجه محمدیه است. در جریان مطالعات برای مرمت چند

دوره مشخص تاریخی در مسجد روشن شد که کتیبه‌های خواننده از این مسجد توسط آقای قوچانی که بر یکی تاریخ ۴۶۹ ه.ق. را دارد مربوط به دوره دوم بنا می‌باشد.

و- مروری بر کتیبه‌های مسجد جامع زواره:

در جریان این سفر علمی (اسفند ماه ۱۳۶۸) بازدید مسجد جامع زواره نیز دست داد. با بررسی که هیئت به عمل آورد این امر مشخص گردید که تاریخ تعیین شده برای این مسجد توسط محققین تاکنون مبنای علمی روشن ندارد و امری است که ان شاء الله در گزارش جداگانه به آن خواهیم پرداخت.

باقر شیرازی

بهمن ماه ۱۳۷۵

۱- مراجعه شود به:

- باقر شیرازی، مسجد جامع اردستان، مجله اثر، شماره یک، ۱۳۵۸.

- باقر شیرازی، گزارشهای منتشر نشده سال ۴۸ تا ۵۵ دفتر فنی.

سازمان ملی حفاظت آثار باستانی در استان اصفهان، موجود در بایگانی

سازمان میراث فرهنگی کشور و مدیریت فرهنگی استان اصفهان

- شیلا بلر، کوشک هشت ضلعی در نطنز، بررسی مجدد معماری اولیه

اسلامی در ایران نشریه مفرنس، جلد اول سال ۱۹۸۳ ص ۶۹ تا ۱۰۲، مطبوعه

دانشگاه یل و رساله دکترای مشارالیها که با عنایت به یافته‌های مذکور تجزیه و

تحلیل‌های گسترده‌ای ارائه و به استنتاجات جالب توجهی دست یافته است

۲- یادآور می‌گردد که در فاصله کمی رد شمال مسجد جامع بنای ساسانی

آتشکده نطنز قرار دارد. به علاوه آنکه در حین انجام بررسیهای اولیه در جدار

ایوان شمالی در صحن مسجد جامع به آثاری خشتی و کهن برخورد شد که

کاوشهایی وسیع‌تر ماهیت ابعاد آن را روشن‌تر خواهد ساخت.

۳- مراجعه شود به گزارش‌های منتشر نشده سالهای ۱۳۵۴ و ۱۳۵۵ دفتر

سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران در استان اصفهان.

۴- اس. فلوری، ترجمه کلود کرباسی، مسجد جامع نائین، مستخرج از

مجله سبیریا ۱۹۳۰، ص ۱۵۱ تا ۱۶۷ مجله اثر، شماره‌های ۲۲ و ۲۳.

۵- مراجعه شود به ۴۲۲، جلد اول نشریه آثار ایران، ۱۳۱۴، ترجمه مرحوم

مصطفوی، از نشریات اداره کل عتیقات ۱۳۱۴.